

Μακεδονικά

Τόμ. 22, Αρ. 1 (1982)

Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία και την οχύρωση της Μ. Διονυσίου Αγ. Όρους κατά το 16ο αιώνα

Πλούταρχος Λ. Θεοχαρίδης

doi: [10.12681/makedonika.532](https://doi.org/10.12681/makedonika.532)

Copyright © 2014, Πλούταρχος Λ. Θεοχαρίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Θεοχαρίδης Π. Λ. (1982). Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία και την οχύρωση της Μ. Διονυσίου Αγ. Όρους κατά το 16ο αιώνα. *Μακεδονικά*, 22(1), 444–469. <https://doi.org/10.12681/makedonika.532>

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΧΥΡΩΣΗ ΤΗΣ Μ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΓ. ΟΡΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 16ο ΑΙΩΝΑ

1. *Ιστορικά στοιχεία*

Άπο τή μελέτη τών γραπτών πηγών προκύπτει τὸ παρακάτω γενικὸ διάγραμμα ἱστορίας τών κτιρίων τῆς Μ. Διονυσίου ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἱδρυσῆς τῆς:

Στὴν περίοδο 1356-1362 (πάντως πρὶν τὸ 1366) ὁ Ὁσῖος Διονύσιος ἱδρυσεν τὸ πρῶτο κτίριο στὴ θέση τῆς σημερινῆς μονῆς: ἓνα πύργο μὲ διαστάσεις περίπου $5,50 \times 5,50 \times 19,70$ μέτρα. Στὴ συνέχεια πέτυχε χρηματικὴ ἐνίσχυση ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Τραπεζούντας Ἀλέξιο Γ' γιὰ νὰ κτίσει τὸ μοναστήρι καὶ στὰ 1377/8 εἶχε ἤδη συγκροτηθεῖ ὁ περίβολος, ποὺ περιλάμβανε ναό, κελιά, τράπεζα, περιμετρικὸ τεῖχος. Ἐπίσης, εἶχε ἐξασφαλιστεῖ ἡ παροχὴ νεροῦ μὲ ἓνα ξύλινο ὕδραγωγεῖο. Στὴν ἴδια περίοδο μαρτυρεῖται καὶ μία ἄλωση τῆς μονῆς ἀπὸ πειρατές¹.

Στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 15ου ἢ στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 16ου αἰ. ἔγιναν κτιριακὲς ἐπεκτάσεις μὲ ἐξοδα τοῦ πατριάρχῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Νήφωνα Β' (1486-1488, 1495-1498, 1502), ὅπως ἀναφέρεται σὲ ὑπόμνημα τοῦ Μάξιμου τοῦ Γραικοῦ, γραμμένο στὰ 1518-19².

Τὸ 1520 ἀνακατασκευάστηκε ὁ πύργος μὲ ἐξοδα τοῦ ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Νεάγκοις Μπασαράμ³ καί, μαζί του πιθανότατα, ἔγινε ἓνας νέος, κτιστός, ὕδαταγωγός⁴.

1. N. Oikonomides, Actes de Dionysiou, Paris 1968, σ. 5, 11-12. Ὑπολείμματα τοῦ πύργου τῆς πρώτης αὐτῆς περιόδου ἴσως διατηροῦνται στὸ κατώτερο μέρος τῆς νότιας ὀψῆς τοῦ σημερινοῦ πύργου τῆς μονῆς.

2. N. V. Sinicina, Poslanie Maksima Greca Vasiliyu III ob ustrojstve afonskih monastyrej 1518-1519 gg. «Vizantijskij Vremennik» 26 (1965) 131. Στὸ ὑπόμνημα σημειώ-νεται ὅτι ἡ μονὴ «στὴν ἀρχὴ δὲν ἦταν τόσο μεγάλη, ὅσο φαίνεται σήμερα, ἀλλὰ πῶς μὲν κρὴ» μετὰ ὅμως, στὶς μέρες μας, ἐπεκτάθηκε μὲ τὰ ἐξοδα τοῦ ἀγιότατου πατριάρχῃ Νήφωνα». Ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι εἶναι περιφραγμένη μὲ γερὰ τεῖχη καὶ ἔχει γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν «διόροφα καὶ τριόροφα κελιά» γιὰ τοὺς 95 ἀδελφοὺς.

3. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφὴ του. Βλ. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, Recueil des Inscriptions Chrétiennes de l'Athos, Paris 1904, σ. 171 (No 494).

4. Στὸν παλιὸ κώδικα τοῦ Τυπικοῦ τῆς μονῆς, fol. 288r (βλ. παρακάτω σ. 445, σημ. 4), ἀναφέρεται ὅτι ὁ Νεάγκοις ξόδεψε γιὰ τὴν κτίση τοῦ πύργου καὶ κτιστοῦ ὕδαταγωγοῦ. Βλ. παρακάτω στὸ κεῖμενο τὸ συσχετισμὸ τῶν δύο ἔργων: ἓνα ἀπὸ τὰ κανόνια τοῦ πύργου προβλή-φθηκε νὰ ἐλέγχει καὶ νὰ προστατεύει τὴ θέση ὅπου καὶ σήμερα βρίσκεται ἡ δεξαμενὴ.

Στις 25 'Οκτωβρίου 1535 ή μονή καταστράφηκε από πυρκαγιά¹.

Τό 1545 ό ήγεμόνας της Μολδαβίας Πέτρος Ράρες, άφιερώνοντας έναν έπιτάφιο χαρακτήριζε τη μονή ως «τό νεόκτιστο μοναστήρι μας πού βρίσκεται στο άγιο όρος "Αθως και ονομάζεται Διονυσίου»², ενώ τό 1547 όλο-κληρώθηκε ή άνακατασκευή και τοιχογράφιση του καθολικού, με έξοδα του ίδιου, σύμφωνα με την κτιτορική επιγραφή του ναού³. Στόν παλιό κώδικα του τυπικού της μονής, πού περιέχει ένα κατάλογο των κτιτόρων και των έργων τους και γράφηκε στά 1636⁴, αναφέρεται ότι ό ίδιος ήγεμόνας, έκτός από τό καθολικό έκτισε και όλόκληρη την άνατολική πέρυγα (της εισόδου) «άπό του μαγειρείου έως του βαϊναρίου». Οί δύο αυτοί χώροι όρίζουν και σήμερα την πέρυγα, στο νότιο και τό βόρειο άκρο της, αντίστοιχα. Για τά υπόλοιπα κτίρια του περιβάλλου της μονής δέν έχουμε πληροφορίες όσον άφορά τό βαθμό της καταστροφής τους άπό την πυρκαγιά και της άνοικοδόμησής τους. Φαίνεται όμως ότι σ' αυτή την περίοδο της άνασυγκρότησης ύπηρξαν και άλλοι δωρητές⁵.

Στά χρόνια της ήγεμονίας του 'Αλέξανδρου Δ' Λαπουσνεάνου της Μολδαβίας (1552-1561 και 1564-1568) και της συζύγου του Ρωξάνδρας (πού πέθανε τό 1569)⁶, άποδίδεται άπό τό τυπικό της μονής ή κατασκευή του νο-

1. Τις σχετικές πηγές βλ. στού Ν. Οικονομίδης, 6.π., σ. 19, σημ. 60.

2. Σύμφωνα με την επιγραφή του έπιτάφιου. Βλ. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, 6.π., σ. 167 (No 484).

3. Αύτ., σελ. 158 (No 458).

4. Πρόκειται για τόν κώδικα άρ. 64 της βιβλιοθήκης του Καθολικού της μονής, χρονολογημένο από ένα έκτενές σημείωμα του κωδικογράφου Ιερομόναχου 'Ιωάσαφ, έτους 'ζρμε', ίνδ. η', όκτωβρίου κγ' (fol. 289r). 'Ο κατάλογος των κτιτόρων βρίσκεται στις δύο όψεις του fol. 288, κάτω άπό τόν τίτλο: «περί των κτιτορικών ονομάτων ών μνημονεύομεν» και περιέχει τις σχετικές πληροφορίες με τη σειρά πού τις δίνω στο κείμενο. 'Ο νέος κώδικας του Τυπικού, πού γράφτηκε στά 1909 και έκδόθηκε πρόσφατα, φωτοτυπημένος, άπό τη μονή, περιέλαβε αυτές τις πληροφορίες στις σελίδες του 570-571, χωρίς όμως νά παρακολουθεί παντού πιστά τό παλιότερο κείμενο. Εύχарιστώ και άπό έδω τόν ήγούμενο της Μ. Διονυσίου, γέροντα Χαράλαμπο, για την άδειά του νά συμβουλευτώ τόν παλιό κώδικα του Τυπικού.

5. Όπως δείχνει π.χ. μία επιγραφή έντοιχισμένη στο έξωτερικό πρόσωπο του τοίχου, στά βόρεια της εισόδου του παρεκκλησιού των 'Αγ. 'Αναργύρων: +ΑΝΙΓΓΕΡΟΗ

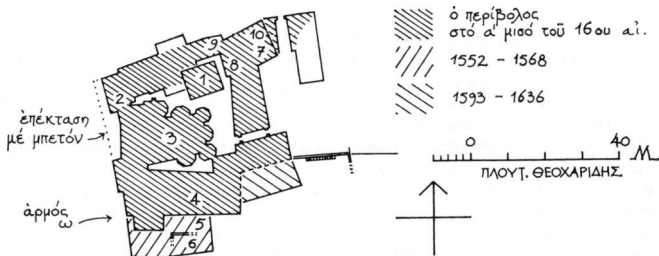
ΟΝΑΟΟΟΥΤΩΣΕΚ / ΒΑΘΡ:ΔΙΛΕΞΟΔ: • ΤΘΕΟΦΙΛΕΑ / ΤΘΠΪΚΟΠΘΚΥΡΘ-

ΜΑΚΑΡΙΘ + ΤΗΣΕΠΙ/ΣΚΟΠΗΘΡΥΜΑΝΟΥ·ΑΙΩΝΙΑΗΜΝΗ / ΜΗΝΑΥΤΗ + ΕΤΟΥΣ 'ζΝ'·.+ (=1541/2). Τό κείμενο της επιγραφής δημοσίευσε με λάθη ό άρχιμ. Γαβριήλ, 'Η έν 'Αγίω 'Ορει 'Ιερά Μονή του 'Αγίου Διονυσίου, 'Αθήναι 1959, σ. 56.

6. Γ. Τσιόρα, Σχέσεις των Ρουμανικών χωρών μετά του 'Αθω και δη των μονών Κουτλουμουσιού, Λαύρας, Δοχειαρίου και 'Αγίου Παντελεήμονος ή των Ρώσων, Αθην 1938, σ. 228-229, 234.

Εἰκ. 1. Ἡ Μ. Λιονυσίου ἀπὸ τὰ ΝΔ

Σχ. 1. Διάγραμμα τῆς μονῆς καὶ χρονικὴ τοποθέτηση κτιρίων: 1. Πύργος (ἀνακατασκευή 1520). 2. Παρεκκλήσι Ἀγ. Ἀναργύρων (1542). 3. Καθολικό (ἀνακατασκευή και τοιχογράφηση 1547). 4. Βόρειος χώρος Τράπεζας. 5. Νότιος χώρος Τράπεζας (τοιχογράφηση και «βελτίωση» 1603). 6. Σὲ κατώτερη στάθμη, παρεκκλήσι Ἀγ. Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου (τοιχογράφηση 1608 και 1615). 7. Παρεκκλήσι Ἀγ. Γεωργίου (τοιχογράφηση 1609). 8. Παρεκκλήσι Ἀγ. Ἰωάννη Χρυσοστόμου (τοιχογράφηση 1695;). 9. Θέση κατεστραμμένου παρεκκλησιῶ Ἀγ. Πάντων (τοιχογράφηση (16ου-17ου αἰ.)). 10. Παρεκκλήσι Ἀγ. Νήφωνος (1782). Τὸ περίγραμμα τοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος βασίζεται σὲ τοπογραφικὸ τοῦ Π. Μ. Μυλωνᾶ, Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Ἀγίου Ὁρους, «Νέα Ἑστία» 74, τεύχος 875, Χριστούγεννα 1963, πίν. 2.

σοκομείου και τής τράπεζας¹. Πραγματικά, οί χώροι του νοσοκομείου και ο νότιος χώρος τής τράπεζας (ή όποία έχει σέ κάτοψη σχήμα Τ)² είναι ένταγμένοι σ' ένα κτίριο στη νοτιοδυτική γωνία τής μονής, πού χωρίζεται με κατακόρυφους άρμους από τον κύριο δγκο τής.

Τέλος, τό τυπικό αποδίδει στην κατοπινή περίοδο, μέχρι τό 1636, τήν κτίση του δοχείου (πού βρίσκεται επίσης σέ πρόσθετο κτίριο, στη νοτιοανατολική γωνία του περιβόλου) και του άρσανά: τό δοχείο κτίστηκε με έξοδα των αδελφών Μπόιου και Ααζάρου, πού κατάγονταν από τό χωριό Πιάβιτζα και κατοικούσαν στον Ίσβορο, ενώ ο άρσανάς με έξοδα των αδελφών Μανουήλ και Θωμά από τις Σέρρες.

"Όπως γράφει ο άρχιμανδρίτης Γαβριήλ³, ή μονή δέν ξανακάηκε μετά τό 1535 και, στους ύπόλοιπους αιώνες μέχρι σήμερα, φαίνεται ότι δέν έγιναν σοβαρές επεμβάσεις στο κτιριακό συγκρότημά της εκτός από δύο άλλες-πάλληλες στη βορειοδυτική γωνία: τήν ανακατασκευή των άνωτερων όρόφων της (άρχονταρίκι) στά 1876⁴ και μία μεταπολεμική επέκταση σέ ύψος και προς τά έξω, πού έγινε με σκελετό από μετόν.

Αύτή ή μελέτη επιχειρεί μιá πρώτη (προανασκαφική) προσέγγιση στην οικοδομική ιστορία όρισμένων από τά κτίρια πού είδαμε παραπάνω, με στόχο νά επιβεβαιώσει ή νά προσδιορίσει τή χρονολόγησή τους με άρχαιολογικά δεδομένα. Στη συνέχεια δίνει ένα γενικό διάγραμμα για τήν δχύρωση τής μονής στο 16ο αϊ., όπως μπορεί νά όριστεί με τά ως τώρα γνωστά στοιχεία.

1. Πρβλ. 'Ι. Κομνηνός, Προσκυνητάριον του 'Αγίου Όρους του 'Αθωνος, 'Εν 'Αθήναις 1890, σ. 53. 'Η πρώτη έκδοση του Προσκυνηταρίου έγινε τό 1701 και φαίνεται ότι ο Κομνηνός χρησιμοποίησε τις σχετικές πληροφορίες του Τυπικού. Πρόσθεσε, όμως, στά έργα τής Δόμνας Ρωξάνδρας και τήν τοιχογράφηση τής τράπεζας. 'Επίσης, είναι λανθασμένη ή χρονολογία πού δίνει για τήν ιστόρηση του καθολικού, 1580 αντί του σωστού 1547. 'Ο Γ. Συμυρνάκης (Τό 'Αγιον Όρος, 'Εν 'Αθήναις 1903, σ. 509), προσθέτει ότι, τό νοσοκομείο κτίστηκε στά 1542, χρονολογία πού ίσως σχετίζεται με μιá πληροφορία (του Συμωνίδη;) για τήν κτίση τής τράπεζας, βλ. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, δ.π., σ. 170 (No 491). Για τή χρονολόγηση των δύο χώρων τής τράπεζας βλ. παρακάτω τις ένότητες 2 και 3 του κειμένου.

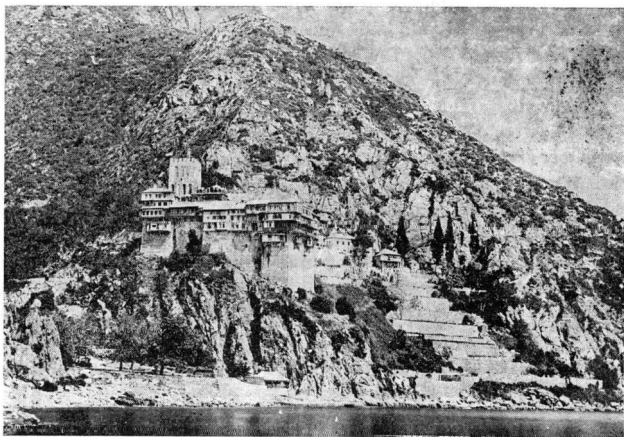
2. 'Α. Κ. 'Ορλάνδος, Μοναστηριακή 'Αρχιτεκτονική, 'Αθήναι 1958, σ. 45, εικ. 54.

3. 'Αρχμ. Γαβριήλ, δ.π., σ. 15.

4. Αύθθι. 'Ο Γ. Συμυρνάκης, δ.π., σ. 509, δίνει τή χρονολογία 1882. Στην παλιά φωτογραφία τής εικ. 2, πού μπορεί νά χρονολογηθεί περί τό 1870, δέν παρατηρείται καμιά σοβαρή διαφοροποίηση του συγκροτήματος από τή μορφή πού είχε στά 1744 (σχέδιο Barskij, εικ. 12). Τό σχέδιο του Barskij προέρχεται από τήν έκδοση V. G. Barskij, Vtoroe posescenie sv. Afonskoj gory..., S. Peterburg 1887. 'Η φωτογραφία τής εικόνας 2 άνήκει σέ μιá ομάδα παλιών φωτογραφιών από τό "Αγ. Όρος, πού σύντομα πρόκειται νά δημοσιεύσω.

2. Τὸ πρόσθετο κτίριο τῆς ΝΑ γωνίας

Ὅπως εἶπαμε, τὸ κτίριο αὐτὸ προσκολλήθηκε στὴ νότια πλευρὰ τοῦ κύριου ὄγκου τῆς μονῆς καὶ χωρίζεται ἀπ' αὐτὸν μὲ σαφεῖς κατακόρυφους ἄρμους. Εἶναι ἐξαόροφο, ὀρίζεται μὲ τρεῖς ἰσχυροὺς περιμετρικοὺς τοίχους καὶ ἔχει ξυλόπηκτη ἐσωτερικὴ διαίρεση, ποὺ συνενεργάζεται στατικὰ μὲ τέσ-

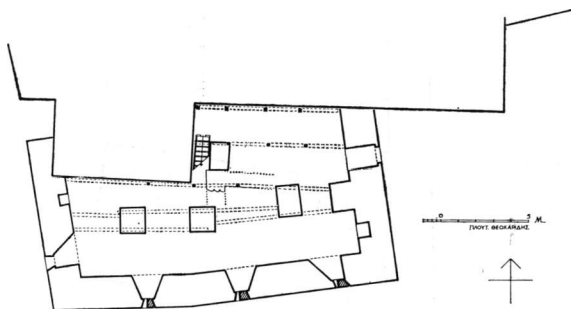
Εἰκ. 2. Ἀποψη τῆς Μ. Διονυσίου ἀπὸ τὰ ΝΑ, περὶ τὸ 1870

σερις κτιστοὺς πεσσούς (σχ. 2, 3). Οἱ τελευταῖοι χρησιμεύουν κύρια ὡς ὑποδομὴ γιὰ τὴ θολοδομία τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου στὴν τέταρτη στάθμη καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νότιου χώρου τῆς τράπεζας¹. Ὁλόκληρο τὸ παραπάνω φέρον στατικὸ σύστημα φαίνεται ὅτι εἶναι ἔργο μιᾶς οἰκοδομικῆς περιόδου, ὅπως δείχνουν τὰ κοινὰ ὑλικά δομῆς στοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους καὶ τοὺς πεσσούς, ἡ ἐνιαία κατασκευαστικὴ ἀντίληψη ποὺ διατρέχει τὶς ξύλινες φέρουσες κατασκευὲς τοῦ ἐσωτερικοῦ, καθὼς καὶ ἡ ὀργανικὴ σύνδεση τῶν τελευταίων μὲ τοὺς κτιστοὺς πεσσούς καὶ μὲ τὶς ξυλοδεσιεῖς τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων². Στὶς δύο κατώτερες στάθμες,

1. Λεπτές ρηγματώσεις ποὺ διακρίνονται στὴν τοιχογραφημένη ἐπιφάνεια αὐτοῦ τοῦ τοίχου, δηλώνουν ὅτι ὁ τελευταῖος περιέχει μιὰ τοξωτὴ πεσσοστοιχία μὲ μετρικὰ στοιχεῖα ποὺ ἀντιστοιχοῦν, χοντρικὰ, στὶς ὑποκείμενες διατάξεις.

2. Οἱ δύο κατώτερες στάθμες τοῦ κτίριου δὲν εἶχαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐξῶστες, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα μικρὸ, ξύλινο, στὴ νότια ὀψὲς τῆς δεύτερης στάθμης (βλ. σχ. 3). Στὴν τρίτη

δπου ο χώρος είναι ένιατος, χωρίς διαχωριστικούς τοίχους¹, φαίνεται καθαρά η διάταξη των ξύλινων στύλων του σκελετού σε τέσσερις συστοιχίες που διατρέχουν το κτίριο κατά το μήκος του². Αυτοί οι στύλοι (έκτος από ελάχιστους, που σαφώς ανήκουν σε μεταγενέστερες επισκευές) έχουν κοινά κατασκευαστικά χαρακτηριστικά και φέρουν κιονόκρανα του ίδιου τύπου

Σχ. 2. Κάτοψη της α' στάθμης του πρόσθετου ΝΔ κτίριου

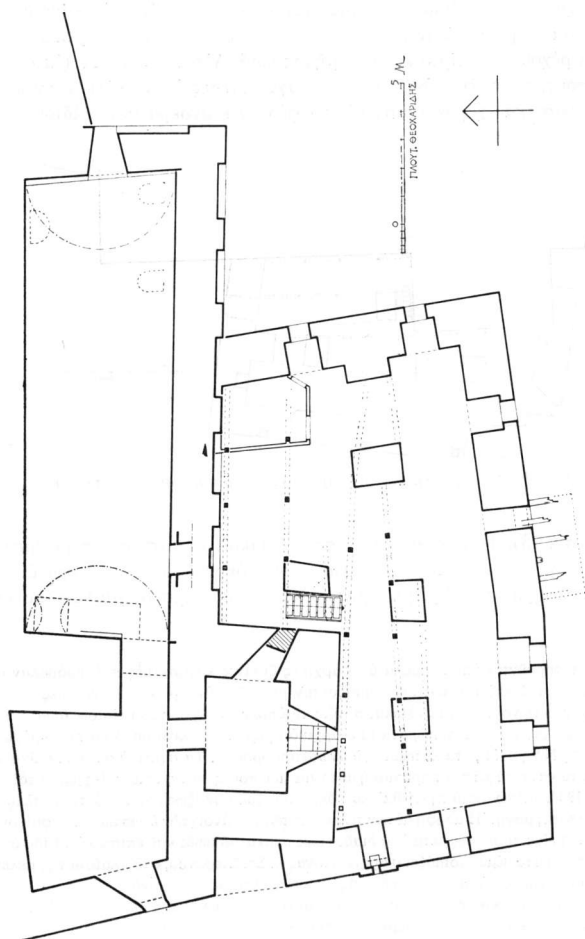
(είκ. 3, σχ. 7β). Τα ίδια χαρακτηριστικά διακρίνονται στους υπερκείμενους ορόφους, σε όσα μέρη οι στύλοι και τα κιονόκρανά τους είναι ορατά.

Τα στοιχεία που έχουμε, προς το παρόν τουλάχιστο, για να τοποθετή-

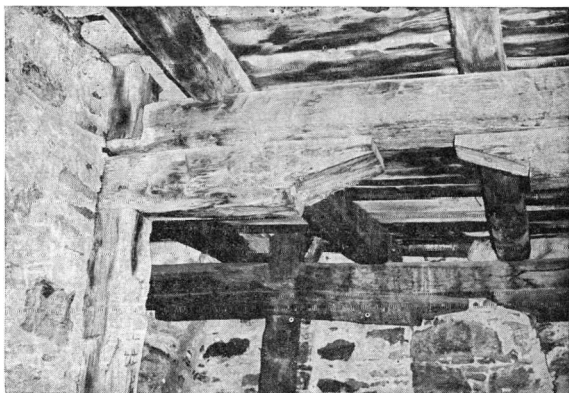
στάθμη διατηρούνται υπολείμματα από αρχικές ξύλινες κατασκευές που πρόβαλαν από τους τοίχους του κτίριου και υποστηρίζονταν με λοξές αντηρίδες. Παρόμοιες ξύλινες κατασκευές έκτεινονταν, πιθανότατα, σ' όλο τ' υπόλοιπο ύψος του κτίριου, όπως τουλάχιστον μαρτυρούν τα αποτυπώματα από αρχικά οριζόντια ξύλινα δοκάρια που πρόβαλαν έξω από τη ΝΔ γωνία, στο πάτωμα του ανώτατου ορόφου. Τα σχετικά στοιχεία είχα την ευκαιρία να καταγράψω σε ύπηρεσιακή αυτοψία μου που έγινε τις τελευταίες μέρες του Αυγούστου 1982, άμέσως μετά την καθαίρεση όλων των ξύλινων εξωστών της δυτικής πλευράς, που εκτέλεσε η μονή. Ή μορφή αυτών των κλειστών και ανοιχτών εξωστών (που φαίνονται στην εικ. 1) είχε προκύψει μετά από διαδοχικές ανακατασκευές και επισκευές. Ειδικότερη εργασία πάνω στο θέμα ετοιμάζει ο αρχιτέκτονας κ. Στ. Σεφάνου, στα πλαίσια της μελέτης για την ανακατασκευή των εξωστών της δυτικής πλευράς της μονής.

1. Μόνο ένα μικρό δωμάτιο σχηματίζεται στη ΒΑ γωνία της δεύτερης στάθμης, και αυτό όμως φαίνεται μεταγενέστερη κατασκευή.

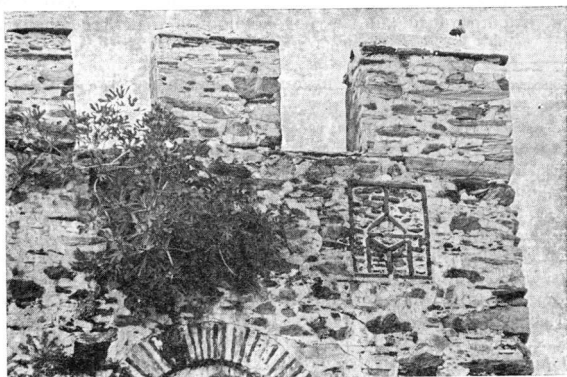
2. Είναι χαρακτηριστική η φροντίδα να μη συνδεθούν στατικά τα ξύλινα πατώματα που πρόσθετο κτίριου με την παλιότερη νότια πτέρυγα της μονής. Γι' αυτό το σκοπό τοποθετήθηκαν συστοιχίες στύλων σε επαφή με τη νότια όψη της προϋπάρχουσας πτέρυγας, πάνω στις οποίες εδράζονται οι βόρειες άκρες των δοκών των πατωμάτων.

Σχ. 3. Κάτοψη τής β' στάθμης τοῦ πρόσθετου Ν1 κτίριου καὶ τῆς κατώτερης στάθμης τῆς παλιότερης νότιας πτέρυγας

Εἰκ. 3. Ξύλινες κατασκευές στὴ β' στάθμη τοῦ πρόσθετου ΝΔ κτίριου

Εἰκ. 4. Κεραμοπλαστικό συμπλήμα στὴ νότια ὄψη τοῦ πύργου

σουμε χρονικά την ίδρυση του πρόσθετου αυτού κτίριου, είναι τὰ παρακάτω:

1. Τὸ γεγονός ὅτι ἐμπεριέχει στὴν ἀνώτατη στάθμη τοῦ τὸ νότιο ἀπὸ τοὺς δύο χώρους τῆς τράπεζας τῆς μονῆς, τοιχογραφημένο στὰ 1603¹. Ἐπίσης ἐμπεριέχει (στὴν τέταρτη στάθμη) τὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου, τοιχογραφημένο στὰ 1608 καὶ 1615². Τὸ ἔτος 1603 εἶναι, λοιπόν, ἓνα σαφὲς *terminus ante quem* γιὰ τὴν ίδρυση τοῦ κτιρίου.

2. Ἐνα ἔμμεσο στοιχεῖο εἶναι τὸ κεραμοπλαστικό συμπλήρωμα τῆς λέξης «Πρόδρομος», σχηματισμένο μέσα σὲ πλίνθινο πλαίσιο στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς νότιας ὀψης τοῦ κτιρίου, στὴ δευτέρη στάθμη. Ἐνα ὅμοιο συμπλήρωμα βρίσκεται στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς νότιας ὀψης, στὴν κορυφὴ τοῦ πύργου τῆς μονῆς, κτισμένου στὰ 1520³ (εἰκ. 4).

3. Ἡ παρουσία τεσσάρων ἀνοιγμάτων γιὰ κανόνια στὴν κατώτερη στάθμη τοῦ κτιρίου⁴, καθὼς καὶ ἡ πιθανότατη διαπίστωση ὅτι ἡ ίδρυση τῆς παλιότερης νότιας πτέρυγας δὲν μπορεῖ καὶ αὐτὴ νὰ τοποθετηθεῖ πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος 1500 (βλ. παρακάτω), περιορίζουν τὴν ίδρυση τοῦ πρόσθετου κτιρίου μέσα στὸ 16ο αἶώνα.

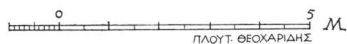
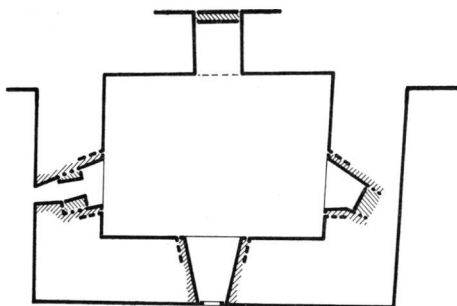
Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι μπορούμε ἀνεπιφύλακτα νὰ δεχτοῦμε ὡς κτίτορες τὸν Ἀλέξανδρο Δ΄ Λαπουσνεάνου καὶ τὴν Ρωξάνδρα, σύμφωνα μὲ τὴν πληροφορία τοῦ τυπικοῦ τῆς μονῆς, ποὺ ἄλλωστε βρίσκεται σχετικὰ κοντά, χρονικά, στὰ πράγματα καὶ νὰ χρονολογήσουμε τὸ κτίριο ἀνάμεσα στὰ

1. Σύμφωνα μὲ γραπτὴ ἐπιγραφή. Βλ. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, ὁ.π., σ. 169 (No 491).

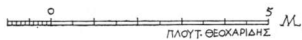
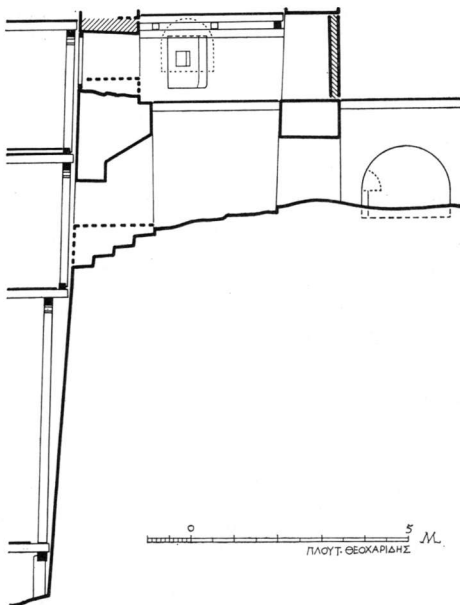
2. Τὸ 1608 ζωγραφίστηκε ὁ κυρίως ναὸς τοῦ παρεκκλησιοῦ, σύμφωνα μὲ γραπτὴ ἐπιγραφή πάνω ἀπὸ τὸ τόξο τοῦ νότιου παράθυρου. Βλ. ἀρχιμ. Γ α β ρ ι ῆ λ, ὁ.π., σ. 51, ὅπου δίνεται (μὲ λάθη καὶ παραλείψεις) τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς. Τὸ 1615 ζωγραφίστηκε ὁ νάρθηκας, σύμφωνα μὲ ἀλ. ἡ γραπτὴ ἐπιγραφή, πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο πρὸς τὸ ναό. Βλ. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, ὁ.π., σ. 169 (No 490).

3. Βλ. παραπάνω σ. 44, σημ. 3.

4. Στὰ 1744 ὁ Barskij σημειώνει στὸ ἀκριβὲς σχέδιό του ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ κανόνια νὰ προβάλλει ἀπὸ τὸ ἀνοιγμά του (ἐκεῖνο τῆς δυτικῆς ὀψης, βλ. εἰκ. 5). Τὰ κανόνια αὐτῆς τῆς στάθμης παρουσιάζονται καὶ σὲ μιὰ χαλκογραφία τοῦ 1780, αὐτὴ τὴν φορὰ σὲ ἐλεύθερη καὶ σχηματοποιημένη ἀπόδοση καὶ μὲ κάποια ὑπερβολή. Βλ. Π. Μ. Μ υ λ ω ν ᾱ, Ὁ Ἁεὺς καὶ τὰ μοναστηριακά του ἱδρύματα μέσ' ἀπὸ παλῆς χαλκογραφίες καὶ ἔργα τέχνης, Ἀθήνα 1963, σ. 94-95. Ἡ τυπολογία καὶ οἱ λεπτομέρειες κατασκευῆς καὶ λειτουργίας τῶν εἰδικῶν ἀνοιγμάτων γιὰ κανόνια ποὺ διατηροῦνται στὰ κτίρια τοῦ Ἁγίου Ὁρους παρουσιάζουν σημαντικὸ ἐνδιαφέρον. Σημειῶνω ἐδῶ πρόχειρα τὴ σχέση τῶν ἀνοιγμάτων τοῦ ὑπόψη κτιρίου μὲ τὰ λίγο παλιότερα (1534) στὸ παραθαλάσσιο φρούριο τῆς Μ. Καρακάλλου. Βλ. γιὰ τὸ τελευταῖο, I. A. Παπαγγελος, J. Ταβλάκης, The Maritime Fort of Monastery Karakallou in Mt. Athos, «International Castles Institute, Bulletin» 35 (1980) 98-120, εἰκ. 6.

Σχ. 4. Κάτοψη τῆς β' στάθμης τοῦ ὀρθογωνικοῦ προμαχώνα τῆς παλιότερης νότιας πτέρυγας

Σχ. 5. Τομή τοῦ ὀρθογωνικοῦ προμαχώνα τῆς παλιότερης νότιας πτέρυγας

χρόνια 1552 και 1568. Ίδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι αυτή η χρονολόγηση καλύπτει και τις ξύλινες κατασκευές του φέροντα σκελετού στις οποίες αναφερθήκαμε παραπάνω, γιατί, με τη σειρά τους αυτές, μπορούν να αποτελέσουν χρονολογικά στοιχεία για άλλα κτίρια του Ἀγίου Ὁρους¹.

3. Ἡ παλιότερη νότια πτέρυγα τῆς μονῆς

Στὰ σχ. 2, 3, 6, φαίνεται ότι τὸ κτίριο ποὺ μόλις πρὶν ἐξετάσαμε, κάλυψε τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τὴν ἐπιβλητικὴ ὄψη μιᾶς παλιότερης πτέρυγας (μὲ τυφλὰ ἀψιδώματα καὶ παράθυρα), στὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς ὁποίας πρόβαλλε ἕνας ἰσχυρὸς ὀρθογωνικὸς προμαχῶνας μὲ κανόνια στὴν κατώτερη στάθμη του², στραμμένα πρὸς τὴ θάλασσα. Ἄλλο ἓνα ἀνοιγμα γιὰ κανόνι ὑπάρχει στὸ δυτικὸ τοίχο τοῦ δυτικοῦ χώρου πίσω ἀπὸ τὸν προμαχῶνα. Ὁ ἀνατολικὸς (καὶ κύριος) χῶρος τῆς πτέρυγας σ' αὐτὴ τὴ στάθμη καλύπτε-

1. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ξύλινα κιονόκρανα, ποὺ ἡ κατεργασία καὶ ἡ μορφὴ τους φαίνεται ὅτι ἀκολούθησε συγκεκριμένη ἐξέλιξη μέσα στοὺς αἰῶνες, κάτι παρόμοιο φαίνεται συχνὰ ὅτι ἰσχύει καὶ γιὰ ὀρισμένους, τουλάχιστο, κατασκευαστικοὺς καὶ διακοσμητικοὺς τρόπους τῶν ξύλινων κατασκευῶν (διατομές, συνδέσεις, ἐντορμίες κ.λ.). Τὸ σχετικὸ ὕλικο μέσα στὸ Ἅγιο Ὅρος εἶναι ἀπέραντο καὶ ἡ ἐρευνά του στὰ πρῶτα τῆς βήματα. Πρόσθετα στοιχεία γιὰ τὴ χρονολόγηση τῶν τυπικῶν ξύλινων κιονοκράνων τοῦ προκειμένου κτίριου στὴν παραπάνω χρονικὴ περίοδο (πέρα ἀπὸ τὶς ἐνδείξεις γιὰ ἐνιαῖα κατασκευὴ ὅλου τοῦ κτίριου), ἔχουμε τὰ παρακάτω:

α. Τὸ βόρειο τὸσο τοῦ τοιχογραφημένου νάρθηκα (1615) στὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἀγ. Ἰω. τοῦ Θεολόγου, ἐνσωματώνει στὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς βόρειας ὄψης του ἓνα τυπικὸ κιονόκρανο τοῦ ξύλινου σκελετοῦ. Τὸ ἔτος 1615 εἶναι λοιπὸν ἓνα *terminus ante quem* γιὰ τὸ κιονόκρανο.

β. Ὁμοία ξύλινα κιονόκρανα ἀπαντοῦν καὶ σὲ ἄλλα δύο κτίρια τῆς Μ. Διονυσίου, ποὺ ἀναφέρονται στὸ Τυπικὸ τοῦ 1636 σὰν μεταγενέστερα τοῦ κτιρίου μας: στὸ πρόσθετο κτίριο τῆς ΝΑ γωνίας (βλ. παρακάτω, ἐνότητα 5 τοῦ κειμένου) καὶ στὸν ἄρσανά.

γ. Ἐνας ξύλινος στύλος ἐντοχισμένος στὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ δυτικοῦ τοίχου, στὸν ἀνόριστο ὄροφο τοῦ κτίριου, φέρει τὸ κιονόκρανο ποὺ παρουσιάζεται στὸ σχ. 7, δ καὶ βρίσκεται ἐκεῖ σὲ δευτέρη χρήση. Ἡ ἀσύμμετρα τοποθετημένη ἐντορμία ἑδρασίης του δείχνει ἀναμφίβολα μιὰ παλιότερη θέση του κάτω ἀπὸ τὸ ἄκρο ἐνὸς ἐπιστυλίου. Τὸ μακρὸ σκέλος του ἔχει τὴν κατεργασία τοῦ τυπικοῦ κιονόκρανου τῆς πτέρυγας, ἐνῶ ὁ διάκοσμος τοῦ σώκορου στὸ κοντὸ (νότιο) σκέλος του εἶναι χαρακτηριστικὸς γιὰ μιὰ συγκεκριμένη χρονικὴ περίοδο, ποὺ καλύπτει τὸ 16ο καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰ. (βλ. σ. 461, σημ. 5 παρακάτω).

Ἡ μορφὴ αὐτὴ τοῦ τυπικοῦ κιονόκρανου (σχ. 7, β) δὲν συναντιέται καθόλο συχνὰ στὶς ξύλινες κατασκευές τοῦ Ἀγ. Ὁρους, τουλάχιστο ὅσο μπορούμε νὰ κρίνουμε στὸ σημερινὸ στάδιο τῶν ἐρευνῶν. Στὶς λίγες γνωστὲς περιπτώσεις ὅμως, εἶναι φανερό ὅτι οἱ οἰκοδομικὲς φάσεις στὶς ὁποῖες ἀνήκει εἶναι παλιές (π.χ. κελλί τοῦ Ραβδούχου καὶ νοτιοδυτικὴ γωνία τῆς Μ. Καρακάλλου).

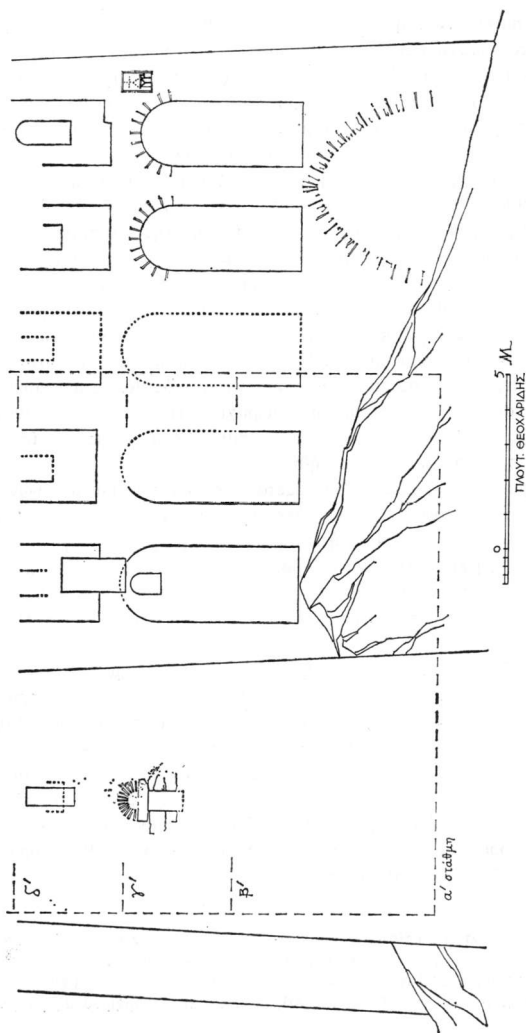
2. Δὲν ξέρουμε ἂν καὶ ὁ ὑπερκείμενος ὁροφος (σχ. 4) εἶχε ἴσως κανόνια, ὅπως δὴ ποτε ὁμως μικρότερα (πρβλ. π.χ. ἐκεῖνα τοῦ Πύργου, σχ. 10). Τὰ σχετικὰ ἀνοίγματά του τροποποιήθηκαν διαδοχικὰ σὲ μεταγενέστερες ἐποχές.

ται από ήμικυλινδρική καμάρα που προστέθηκε σε μεταγενέστερη από την ίδρυση του έποχης και σε μία στάθμη μάλλον ενδιάμεση των παλιότερων δρόμων. Η καμάρα εδράζεται στα νότια (τουλάχιστο) σ' ένα πρόσθετο λεπτό τοίχο, πάχους 25 εκατ., που προσκολλήθηκε στον παλιότερο εξωτερικό τοίχο, όπως δείχνουν σαφείς αρμοί. Το γεγονός ότι αυτή η καμάρα κατέργησε, καλύπτοντας από το έσωτερικό του χώρου τα δύο δυτικά παράθυρα της νότιας όψης (αυτά δηλαδή που βλέπουν μέσα στο πρόσθετο κτίριο), ενώ, αντίθετα, διατήρησε τα δύο ανατολικά, τοποθετεί την ίδρυση της σε μία εποχή σύγχρονη ή μεταγενέστερη της ίδρυσης του πρόσθετου κτιρίου. Στην ίδια ίσως χρονική περίοδο (πάντως πριν την καμάρα) δημιουργήθηκε και το άνοιγμα που συνδέει τον καμαροσκέπαστο χώρο με την τρίτη στάθμη του πρόσθετου κτιρίου¹. Στο δυτικό άκρο της και στην περιοχή του κλειδιού, η καμάρα σχηματίστηκε αφήνοντας ένα ορθογωνικό (σε κάτοψη) άνοιγμα, ενώ συνέχεια προς τα βόρεια του τελευταίου, στη θέση της κυλινδρικής επιφάνειάς της διαμορφώθηκε ένας ρηχός θόλος με κάθετο άξονα, που ακολουθεί την καμπύλη του έσωράχιου. Πρόκειται προφανώς για τη θέση μιας κλίμακας ανόδου (ξύλινης πιθανότατα) προς την υπερκείμενη στάθμη, που αργότερα καταργήθηκε.

Η μελλοντική λεπτομερής εξέταση αυτών των κατασκευών και των υπερκείμενων δρόμων θα μς οδηγήσει σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα σχετικά με την οικοδομική ιστορία σ' αυτή την περιοχή της μονής και σχετικά με τη χρονολόγηση του βόρειου χώρου της τράπεζας που βρίσκεται στην ανώτατη στάθμη, αντιστοιχεί στον καμαροσκέπαστο χώρο και διατηρεί τοιχογραφίες παλιότερες από εκείνες του νότιου χώρου (1603). Σύμφωνα με μία άποψη που πρωτοδιατυπώθηκε στις αρχές του αιώνα μας, ο βόρειος χώρος της τράπεζας τοιχογραφήθηκε το 1547 μαζί με το καθολικό και από τον ίδιο ζωγράφο, τον Τζώρτζη². Το τυπικό μς δίνει, πράγματι, το όνομα του ζωγράφου Ζώρτζη για το καθολικό. Για τη ζωγραφική όμως του βόρειου χώρου της τράπεζας δεν έχουμε σαφείς ιστορικές μαρτυρίες. Ο Κομνηνός (1701), συμπληρώνοντας τις πληροφορίες του τυπικού, θεωρεί τη ζωγραφική της τράπεζας «έσω και έξω» (έρα και της εξωτερικής στοάς) έργο που έγινε με τη χορηγία της Ρωξάνδρας (βλ. παραπάνω σ. 447, σημ. 1). Η ίδια ή πληροφορία του τυπικού, ότι ο 'Αλέξανδρος και η Ρωξάνδρα έκτισαν «την Τράπεζα», ίσως να καλύπτει, εκτός από την ίδρυση του νότιου χώρου

1. Μεταγενέστερο επίσης (διανοιγμένο) είναι το ανατολικό παράθυρο του χώρου. Πιθανότατα έγινε μαζί με το πρόσθετο κτίριο της ΝΑ γωνίας.

2. Κ. Β. Λάχας, 'Η Χερσόνησος του 'Αγίου Όρους' Αθω και αι εν αυτή μοναί και μοναχοί, πάλαι τε και νύν, 'Εν Βόλω 1903, σ. 217. 'Επίσης, άρχιμ. Γ. α ρ η ή λ, δ. π., σ. 14.

Σχ. 6. Νότια πύλη του κατώτερου τμήματος της παλαιοῦς πόλεως

της, και κάποιες εργασίες (ανάκατασκευής;) στο βόρειο χώρο, που φαίνονται τουλάχιστο πιθανές αν, πράγματι, στην ίδια περίοδο κτίστηκε ή καμάρα τρεις στάθμες πιο κάτω. Η Ρωξάνδρα ήταν κόρη του ήγεμόνα της Μολδαβίας Πέτρου Ράρες (προκατόχου του 'Αλέξανδρου), με τὰ έξοδα του οποίου έγινε ή ανάκατασκευή και τοιχογράφηση του καθολικού. Τò όλόσωμο πορτραίτο της παρουσιάζεται στις τοιχογραφίες του ναού μαζί με εκείνα του Πέτρου και τών γιων του, οί όποιοι κρατούν τò όμοίωμα του ναού¹. Αν ή ζωγραφική της τράπεζας έγινε με δική της δαπάνη, όπως λέει ó Κομνηνός, είτε στὰ χρόνια ήγεμονίας του πατέρα της² ή αργότερα του συζύγου της, τότε ίσως έχει κάποια βάση ή άποψη πού είδαμε παραπάνω, ότι δηλαδή ó Τζώρτζης ζωγράφισε και την τράπεζα, αφού ή δράση του τελευταίου εκτείνεται πιθανότατα σ' όλη την παραπάνω περίοδο³.

Πρός τò παρόν μπορούμε νά παρατηρήσουμε ότι, ήδη πριν από την ίδρυση του πρόσθετου κτίριου της ΝΔ γωνίας, ή παλιότερη νότια πτέρυγα είχε τò ίδιο ύψος πού έχει και σήμερα. Έφτανε δηλαδή μέχρι και τή στάθμη της τράπεζας⁴. Αυτό τò συμπέρασμα μπορεί νά τεκμηριωθεί από τις παρακάτω παρατηρήσεις:

1. Στη δυτική όψη ó κατακόρυφος άρμός έπαφής τών δύο κτιρίων φτάνει μέχρι και αυτή τή στάθμη. Η θέση του σημειώνεται στò σχ. 1 με τò γράμμα ω και άντιστοιχεί στή βόρεια έδραση του τόξου της δυτικής όψης, πού έρχεται, στην δ' στάθμη, από τò πρόσθετο κτίριο και γεφυρώνει τò μικρό κενό στὰ δυτικά του παλιότερου προμαχώνα.

2. Στò άνώτατο σημείο αυτού του άρμού, στή στάθμη της στέγης του πρόσθετου κτίριου διατηρείται ένα όριζόντιο ξύλινο φουρούσι πού έξέχει από τή ΝΔ γωνία της παλιότερης πτέρυγας κατά τή διεύθυνση της διχοτόμου της. Τò φουρούσι αυτό είναι τοποθετημένο πάνω από τις διασταυρούμενες ξυλοδεσιές της (τότε)⁵ κορυφής τών τοίχων και είναι, προφανώς, τò γωνιακό της τότε στέγης της παλιότερης πτέρυγας. Τò ελεύθερο σόκορο

1. Αρχμ. Γαβριήλ, δ.π., σ. 19.

2. Πρβλ. τή χρονολογία 1542, πού αναφέρεται από τούς G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, δ.π., σ. 170 (No 491), με πιθανή προέλευσή της τόν Σιμωνίδη.

3. Γ. Βελένης, Πρώτες πληροφορίες για ένα ζωγάφο του 16ου αϊ. από τήν Κωνσταντινούπολη, «Επιστημονική Έπετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής», Θεσσαλονίκη 1974, σ. 96.

4. Ό προμαχώνας, ειδικότερα, δέν φαίνεται σήμερα νά συνεχίζει ψηλότερα από την τρίτη στάθμη του πρόσθετου κτίριου και δέν μπορούμε ακόμα νά πούμε αν αυτό συνέβαινε από τήν αρχή ή οφείλεται σέ έπεμβάσεις πού έγιναν κατά τήν ίδρυση του τελευταίου.

5. Τὰ τελευταία χρόνια προστέθηκε ένας ακόμα δροφος πάνω από τή ΝΔ γωνία της παλιότερης νότιας πτέρυγας, στή δυτική της πλευρά. Πρβλ. τήν άποψη της εικ. 2 (περ. 1870).

του είναι διακοσμημένο με ένα τρόπο χαρακτηριστικό για το 16ο και τις αρχές του 17ου αϊ. (σχ. 7ε)¹, ενώ για το συγκεκριμένο οικοδομικό στοιχείο έχουμε σαφές *terminus ante quem*, την περίοδο ίδρυσης του πρόσθετου κτίριου (1552-1568).

Λίγα στοιχεία διαθέτουμε για τη χρονολόγηση του κατώτερου τμήματος της παλιότερης πτέρυγας, πέρα από το *terminus ante quem* που αποτελεί η περίοδος 1552-1568. Ο γενικότερος χαρακτήρας της τοιχοδομίας και οι ισχυρές κλίσεις στα εξωτερικά πρόσωπα των τοίχων², ή δομή των τόξων στα ανιδώματα και στο δεξυκόρυφο άνακουφιστικό (χαμηλά στο ανατολικό άκρο της νότιας όψης), όπως και τα υπολείμματα ενός κεραμοπλαστικού συμπληήματος στο ανατολικό άκρο της νότιας όψης (όμοιου, πιθανότατα, με εκείνα του πύργου και του πρόσθετου ΝΔ κτίριου), ίσως δεν μπορούν να πάνε πολύ πίσω από το έτος 1500. Στο ίδιο, πάνω κάτω, χρονικό όριο μπορεί να μās οδηγήσει και η παρουσία των ανοιγμάτων για κανόνια. Σ' αυτή την περίοδο, ανάμεσα δηλαδή στα τελευταία χρόνια του 15ου και τα μέσα του 16ου αιώνα, συναντήσαμε στις γραπτές πηγές τὰ έκτεταμένα έργα της επέκτασης του Νήφωνα καί, αργότερα, της ανακατασκευής μετά την πυρκαγιά του 1535. Μπορεί να θεωρηθεί σίγουρο ότι μετά την πυρκαγιά θά έγιναν εργασίες στο ανώτερο τμήμα της παλιότερης νότιας πτέρυγας, που έφτανε, όπως είδαμε άμέσως παραπάνω, μέχρι τη στάθμη της σημερινής στέγης. Το κατώτερο τμήμα, αντίθετα (σχ. 6), ίσως να ανήκει στην παλιότερη επέκταση του Νήφωνα, καθώς δεν φαίνεται πολύ πιθανό ότι η καταστροφή από την πυρκαγιά περιέλαβε και το όχυρό τείχος, τόσο χαμηλά.

4. Η ανατολική πτέρυγα της μονής

Στο βόρειο και το νότιο άκρο της προβάλλουν προς τὰ ανατολικά, κάθεται σκέλη με μικρό μήκος, που έχουν σαφή όχυρωματικό ρόλο, ελέγχοντας την είσοδο από τὰ πλάγια. Η είσοδος της μονής βρίσκεται στη νότια έσωτερική γωνία αυτού του Π που σχηματίζει η κάτοψη και η προσπέλασή της έλέγχεται από μιὰ υπερκείμενη καταχύστρα³ και μιὰ σειρά πολεμίστρες, τοποθετημένες σ' όλο το άνάπτυγμα της εξωτερικής ανατολικής πλευράς της πτέρυγας. Το κτίριο είναι κατασκευασμένο σέ μιὰ οικοδομική περίοδο

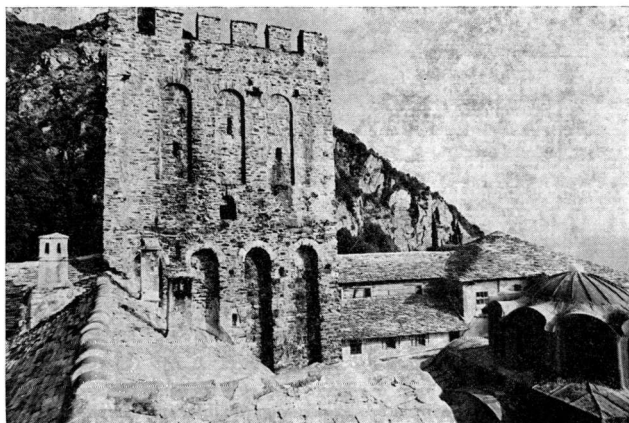
1. Βλ. παρακάτω σ. 461, σημ. 5.

2. Πρβλ. μιὰ σειρά πρώιμα μεταβυζαντινά όχυρά στο "Άγιο Όρος: παραθαλάσσιο φρούριο Μ. Καρακάλλου (1534, βλ. σ. 452, σημ. 4), πύργος Μ. Κουτλουμουσίου (1508), β' φάση παλαιόπυργου στον άρσανά της Μ. Κασταμονίτου, β' φάση πύργου Ν. Σκήτης, κ.ά., με τὰ όποια θά άσχοληθώ σέ μελλοντικές εργασίες.

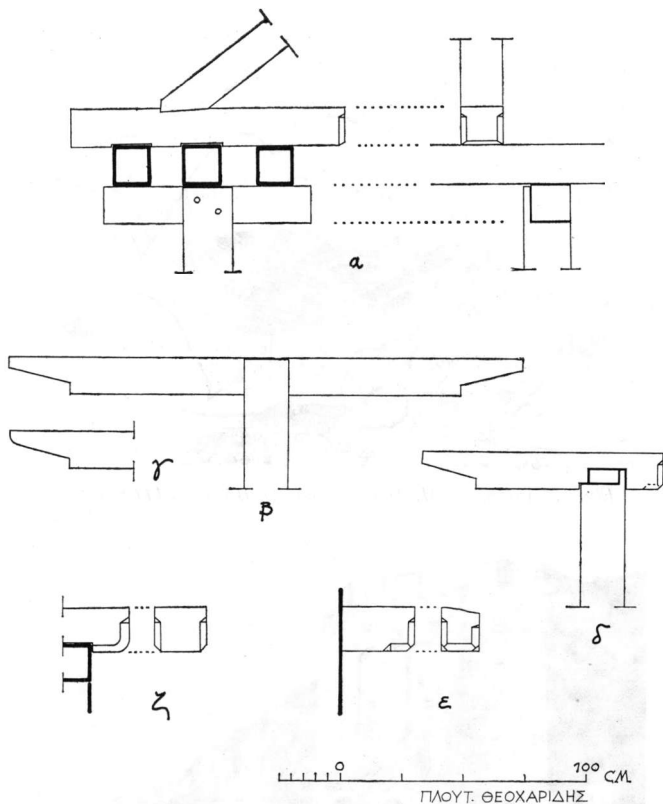
3. Το πρόπυλο της εισόδου είναι νεότερο έργο.

Είχ. 5. Ἀποψη τῆς Μ. Διονυσίου ἀπὸ τὰ ΒΔ, τὸ 1744 (Barskij)

Είχ. 6. Δυτική ὄψη τοῦ πύργου καὶ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας

Σχ. 7. Λεπτομέρειες ξύλινων οικοδομικῶν στοιχείων: α. ἡ δυτικὴ ἐδραση τῆς στέγης τοῦ βόρειου σκέλους τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας (στόλος, κιονόκρανο, ἐπιστύλια, τακούνι, ψαλίδι). β. τυπικὸ κιονόκρανο τοῦ πρόσθετου ΝΑ κτίριου (ἡ διάσταση τοῦ μήκους ποικίλλει, βλ. εἰκ. 3). γ. σπανιότερη παραλλαγή στὴν κατεργασία τοῦ προηγούμενου. δ. στόλος καὶ ἑκκεντρο κιονόκρανο ἐντοιχισμένα στὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ δυτικοῦ τοίχου, στὸν ἀνώτατο ὄροφο τοῦ πρόσθετου ΝΑ κτίριου (βλ. σ. 454, σημ. 1). ε. ὀριζόντιο γωνιακὸ φουρούσι στέγης, στὴ ΝΑ γωνία τῆς παλιότερης νότιας πτέρυγας. ζ. τακούνι στέγης στὸ νότιο ἄκρο τοῦ κεντρικοῦ σκέλους τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας, πλευρὰ ἀνατολική

όπως φαίνεται στην εξωτερική του όψη από την έλλειψη κατασκευαστικών αρμών και από τον ένιατο τρόπο δομής σ' όλο το ύψος των τοίχων. Επίσης ή σχέση των κατασκευών στη ζώνη έδρασης της στέγης, δείχνει ότι το κτίριο διατηρεί την αρχική του στέγη. Το δομικό (τουλάχιστο) κέλυφος και ή γε- νική λειτουργική διάταξη του κτιρίου δεν φαίνεται νάχουν αλλάξει από την εποχή που κτίστηκε¹. Το νότιο και το κεντρικό σκέλος περιλαμβάνουν διά- φορους χώρους και κελιά, ενώ ή ανώτατη στάθμη του βόρειου σκέλους κατα- λαμβάνεται από ένα μεγάλο, κοινόχρηστο χώλλ, που περιβάλλεται από τέσ- σερα παρεκκλήσια: δύο προς τὰ ανατολικά, ένα στα νοτιοδυτικά και ένα στα βορειοδυτικά, άμείσως έξω από τὰ δρια του κτιρίου (βλ. σχ. 1, άρ. 7-10)². Η χρονολογία της τοιχογράφησης του ενός άπ' αυτά, του 'Αγ. Γεωργίου (1609)³, μάς δίνει ένα terminus ante quem για την ίδρυση του κτιρίου. Επίσης, μιá σειρά από στοιχεία (που προς το παρόν μόνο σάν ένδειξεις μπορούμε νά τὰ χρησιμοποιήσουμε, γιατί δεν έχουν άκόμη μελετηθεί πλατιά) φαίνεται νά υποστηρίζουν τη χρονολόγηση που μάς δίνει το τυπικό, στα χρόνια δηλαδή του Πέτρου Ράρες της Μολδαβίας (1527-1538, 1541-1546) και μετά την πυρ- ραγία του 1535. Τά στοιχεία αυτά είναι:

1. 'Ο τρόπος κατασκευής της στέγης γενικότερα⁴ και ειδικότερα ό διά- κοσμος στα σόκορα των τακουνιών που έδράζονται τὰ ψαλιδία της, όμοιος με κείνον στο σχ. 7, ε (λίγα τακούνια έχουν το διάκοσμο του σχ. 7, ζ). Οι μέχρι τώρα έρευνες έντοπίζουν την παρουσία αυτού του διάκοσμου, όσον άφορά τὸ 'Αγιο 'Ορος, σέ κτίρια που φαίνεται νά ανήκουν, κυρίως, στη χρονική περίοδο ανάμεσα στις άρχές του 16ου και τις άρχές του 17ου αϊ.⁵

1. Πρβλ. τη δυτική όψη της πτέρυγας στα 1744 (εϊκ. 5) με τη σημερινή αντίστοιχη όψη (εϊκ. 6). 'Ο άρχιμ. Γ α β ρ ι ή λ, δ. π., σ. 15, γράφει, άλλωστε, ότι δεν έγινε άλλη πυρ- ραγία στη μονή μετά τὸ 1535.

2. Τὸ Παρεκκλήσι των 'Αγίων Πάντων δεν ύφίσταται σήμερα, ταυτίστηκε ή θέση του όμως πρόσφατα από τὸν Ι. Α β λ ά κ η, Μονή Διονυσίου στο 'Αγιον 'Ορος, τὸ παρεκκλή- σι των 'Αγ. Πάντων, «Μακεδονικά» 21 (1981) 252-261.

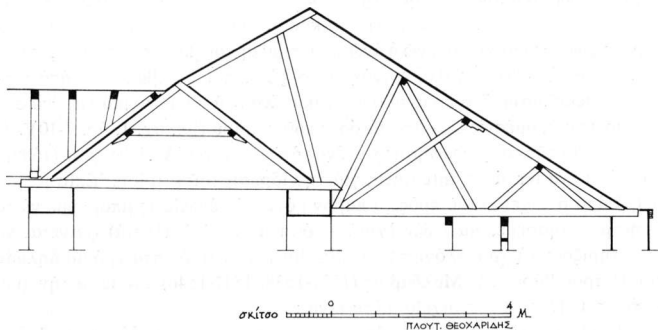
3. Πρβλ. και 'Αρχιμ. Γ α β ρ ι ή λ, δ. π., σ. 54.

4. Βλ. τὸ σχ. 8, όπου φαίνεται ή σύνδεση των ψαλιδιών στην κορυφή της στέγης (με έντορμία) και οι τάκοι που αντίστηρίζουν την όριζόντια κόντρα. Επίσης τη δυτική έδραση της στέγης του βόρειου σκέλους της πτέρυγας, που γίνεται πάνω σέ ξύλινους, στύ- λους, σύμφωνα με τὸ σχήμα α του σχ. 7.

5. Με διάφορες μικροπαραλλαγές, που όφείλονται κυρίως στην άκρίβεια της εκτέ- λεσης του μοτίβου, καθώς και στις αναλογίες των άπομήσεων, ό διάκοσμος αυτός έπε- κτείνεται μέχρι τὸ 18ο αϊ. και όρισμένα στοιχεία του τὰ συναντούμε και άργότερα. Στο 16ο αϊ. και τις άρχές του 17ου τὸ διακοσμητικό μοτίβο είναι, σχεδόν πάντα, πολύ κανο- νικό. Σέ άλλη εργασία μου θά μελετήσω αυτό τὸ διακοσμητικό στοιχείο δίνοντας μαζί και έναν τυπολογικό (και όσο γίνεται χρονολογικό) πίνακα όλων των παροδειγμάτων που ξέρω από τὰ κτίρια του 'Αγ. 'Ορους. 'Εδὼ περιορίζομαι νά αναφέρω μερικά χρονολογημέ-

2. Ὁ τύπος τοῦ τυπικοῦ παράθυρου τῶν κελιῶν¹ καὶ τῆς πολεμίστρας στὴν καταχύστρα πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο².

3. Ἡ ἔντονη κλίση στὰ ἐξωτερικὰ πρόσωπα τῶν τοίχων, στὰ δύο κά-
θετα σκέλη τῆς πτέρυγας³.

Σχ. 8. Τομή τῆς στέγης τοῦ νότιου σκέλους τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας καὶ τῆς μεταγενέστερης στέγης τοῦ πρόσθετου ΝΑ κτίριου

5. Τὸ πρόσθετο κτίριο τῆς ΝΑ γωνίας

Τὸ κτίριο προσκολλήθηκε στὰ νότια τοῦ νότιου σκέλους τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας, ὅπως δείχνουν οἱ σαφεῖς κατακόρυφοι ἄρμοι καὶ ἡ σχέση τῆς ξύλινης στέγης του μὲ τὴν ξύλινη στέγη τοῦ προηγούμενου κτίριου (σχ. 8). Οἱ γενικότερες ὁμοιότητες τῆς δομῆς του μὲ τὰ κτίρια ποὺ ἐξετά-

να παραδείγματα:

α. Μ. Ξενοφώντας. Τράπεζα (λίγο πρὶν τὸ 1497).

β. Μ. Δοχειαρίου, Τράπεζα, ὑπόλειμμα ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ στέγη (μέσα 16ου αἰ.).

γ. Μ. Ἰβήρων, ἄρσανας (1625).

δ. Μ. Δοχειαρίου, παρεκκλήσι Ἁγ. Σαράντα (1635/6).

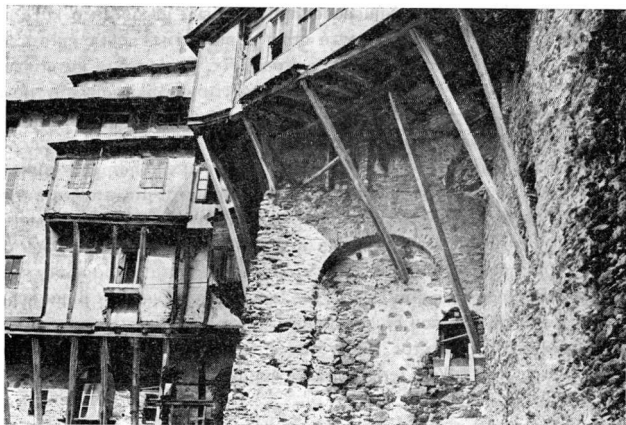
Βλ. ἐπίσης καὶ τὰ δύο παραδείγματα ἀπὸ τὴ Μ. Διονυσίου ποὺ συναντήσαμε παραπάνω, σχ. 7 δ, ε, μὲ χρονολογικὸ *terminus ante quem* τὴν περίοδο 1552-1568.

1. Εἶναι ἴδιου τύπου μὲ ἐκεῖνα στὴ β' στάθμη τοῦ πρόσθετου κτίριου τῆς ΝΑ γωνίας (σχ. 3), ἀλλὰ πιὸ μικρά.

2. Βλ. π.χ. στὸ παραθαλάσσιο φρούριο τῆς Μ. Καρακάλλου (1534), I. A. Papan-gelos, J. Tavla-kis, ὁ.π., σ. 103, εἰκ. 6 (πολεμίστρα τῆς βόρειας γωνίας) καὶ σ' ἕναν ἀπὸ τοὺς πύργους πρώιμης τουρκοκρατίας στὰ Σιδηροκάυσια, P. Theocha-ri-dis, *The Consolidation Works on the South Tower at Siderokausia, Chalkidiki*, στὸν ἴδιο τόμο πρακτικῶν, σελ. 85, εἰκ. 8 (πολεμίστρα 3).

3. Βλ. παραπάνω σ. 458, σημ. 2.

σαμε ως τώρα (τοιχοποιία, έντονη κλίση στα εξωτερικά πρόσωπα των τοίχων, δύο ανακουφιστικά δευκόρυφα τόξα χαμηλά στη νότια όψη του, ξύλινα κιονόκρανα του τύπου του σχ. 7,β¹) δεν μπορούν να τὸ ἀπομακρύνουν πολύ, χρονικά, ἀπ' αὐτά, μέχρι βέβαια τὸ *terminus ante quem* τοῦ ἔτους 1636 (τυπικό). Ἄν μπορούμε νὰ βασιστοῦμε στὴ σειρὰ ἀναφορᾶς τῶν κτιτόρων ποὺ

Εἰκ. 7. Ἡ συμβολὴ τοῦ πρόσθετον ΝΑ κτίριον (δεξιὰ) μετὴν ἀνατολικὴν ὄψιν τῆς παλιότερης νότιας πτέρυγας (στον κέντρο) καὶ ἡ περιοχὴ ἐδρασης τῶν τόξων ποὺ γεφυρώνουν τὴ γωνία

δίνει τὸ τυπικό, τότε ἡ ἱδρυση αὐτοῦ τοῦ κτίριου, ποὺ περιέχει τὸ δοχεῖο, πρέπει νὰ πάει μετὰ τὸ 1593².

1. Σ' αὐτὰ προσθέτουμε καὶ τὴν ὀριζόντια σειρὰ ἀπὸ ἐπάλλῃλα πέτρινα φουρούσια, ὑπολείμμα ἀπὸ κάποια συστοιχία καταχυστρῶν-φονιάδων, ποὺ ὑποβαστάζουν σήμερα τὸ χαμηλότερο ξύλινο πάτωμα τῶν ξυλόπηκτων ἐξωστῶν στὴ νότια ὄψη τοῦ κτίριου. Τὰ φουρούσια εἶναι ὅμοια μὲ τὰ ὑπολείμματα ἀπὸ ἄλλες δύο συστοιχίες περὶ τὴ ΒΔ γωνία τῆς μονῆς, ποὺ ἐπίσης πρέπει νὰ ἀνήκευν στὸ 16ο αἰ., ἀλλὰ, πιθανότατα, στὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαγιὰ τοῦ 1535 (βλ. παρακάτω σ. 466, σημ. 1).

2. Ὁ παλιὸς κώδικας τοῦ Τυπικοῦ (1636), μετὰ τὰ ἔργα τῆς Δόμνας Ρωξάνδρας καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν κτίση τοῦ δοχείου, ἀναφέρεται στὸν Μακάριο, ποὺ ἔγινε μητροπολίτης Ἡρακλείας τὸ ἔτος 1592/3 (ζ'ρα) καί, ἀφοῦ παραιτήθηκε τοῦ θρόνου του, ἦρθε καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴ Μ. Διονυσίου. Ὁ ἐν λόγω μητροπολίτης δὲν εἶναι γνωστὸς ἀπὸ ἄλλη πηγή, ὅσο ξέρω τουλάχιστο. Ὁ Γ. Κονιδάκης, λήμμα «Ἡράκλειος», «Θρησκευτικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια», Ἀθῆναι 1940, τ. Γ', στήλη 842, σημειώνει γιὰ τὰ ἔτη 1580-

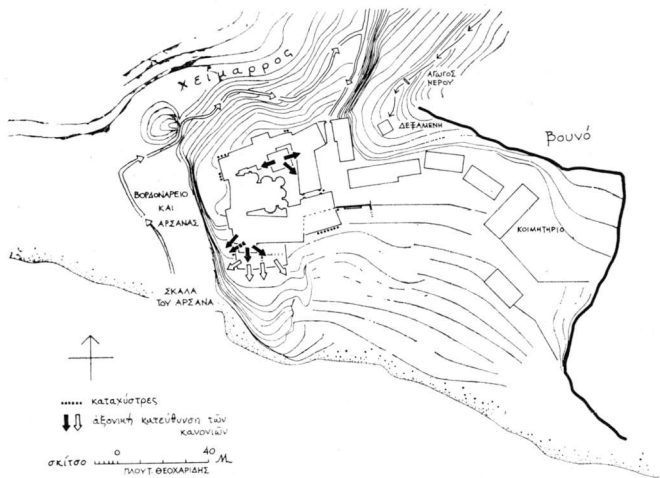
Όμως, αυτό το χρονικό περιθώριο (1593-1636) ίσως μπορεί νά στενέψει λίγο περισσότερο. Τò πρόσθετο κτίριο διασώζει ένα σημαντικό σχετικό στοιχείο στο δυτικό άκρο τής νότιας όψης του, ακριβώς κάτω από τούς χαμηλότερους ξηλόπηκτους εξώστες, στην περιοχή τής συμβολής του με την άνωδομή τής παλιότερης νότιας πτέρυγας τής μονής. Είναι ή περιοχή έδρασης μιās σύνθετης κατασκευής πού γεφύρωνε (κατά την ύποτείνουσα) τη γωνία τών δύο κτιρίων. Σήμερα διακρίνεται ένα μικρό τόξο κατά την ύποτείνουσα τής γωνίας, πολύ κοντά στην κορυφή της, καθώς επίσης και οί έδράσεις ενός δεύτερου πολύ μεγαλύτερου (είκ. 7). Αυτές οί κατασκευές, πού προφανώς είναι σύγχρονες με τò πρόσθετο κτίριο, δηλώνουν συγχρόνως και κάποιες έπεμβάσεις πού έγιναν τότε στο ανατολικό άκρο τής παλιότερης νότιας πτέρυγας. Έτσι, έχουμε έναν ακόμα παράγοντα στη μελλοντική έρευνα γύρω από την οικόδομική ιστορία αυτής τής ήδη «ευαίσθητης» περιοχής τής μονής: ή γεφύρωση τής γωνίας βρίσκεται μιὰ στάθμη πιό πάνω από τò χώρο τής παλιάς νότιας πτέρυγας με την πρόσθετη καμάρα (terminus post quem τής τελευταίας είναι ή περίοδος 1552-1568) και άλλες δύο στάθμες ψηλότερα, στην παλιά νότια πτέρυγα, βρίσκεται ό βόρειος χώρος τής τράπεζας. Προς τò παρόν, μπορούμε ίσως νά κάνουμε ένα βήμα περισσότερο στις ύποθέσεις πού διατυπώσαμε παραπάνω, σχετικά με την τράπεζα, διαβλέποντας στο έτος 1603 (όταν «ίστωρήθη και έβελτιώθη» ό νότιος χώρος της) ένα πιθανό terminus ante quem για την ίδρυση τού πρόσθετου ΝΑ κτιρίου.

6. *Η όχλωση τής μονής*

Τò σχ. 9 παρουσιάζει ένα γενικό τοπογραφικό σκαρίφημα τής Μ. Διονυσίου, πού βασίζεται σέ επί τόπου παρατηρήσεις και φωτογραφίες εδάφους. Η φυσική θέση τής μονής είναι τέτοια (στην απόκρημνη δυτική άκρη μιās απότομης ράχης τού βουνού), ώστε νά υπάρχουν μόνο δύο προσπελάσεις στο χώρο της, μιὰ από τὰ ΒΑ και μιὰ από τὰ Ν-ΝΑ. Και οί δύο αυτές προσπελάσεις διαμορφώθηκαν έτσι, ώστε νά καταλήγουν έξω από την είσοδο τής μονής σ' ένα πλάτωμα (πού σήμερα έχει σχήμα Γ σέ κάτωση), ή πρώτη διαμέσου μιās έξωτερικής πύλης και ή δεύτερη ακολουθώντας μιὰ σειρά από κεκλιμένα επίπεδα και αναλημματικούς τοίχους, πού τελικά απομονώνουν (λόγω μεγάλης ύψομετρικής διαφοράς) τò πλάτωμα από την υπόλοιπη προς νότο πλαγιά (είκ. 1). Η έξωτερική πύλη διαμορφώθηκε μετά την ίδρυση τής ανατολικής πτέρυγας (1535-1546), ίσως μάλιστα στην ίδια

91 και 1593-1606 τò μητροπολίτη Διονύσιο, ενώ δέν αναφέρει κανένα όνομα για τò μικρό ενδιάμεσο χρονικό κενό.

οικοδομική περίοδο, όπως δείχνουν τα δομικά της χαρακτηριστικά. Στο ανατολικό άκρο, η τοιχοποιία της άκουμπάει στον απόκρημνο βράχο. Στα ανατολικά του πλατώματος ο βράχος υψώνεται απότομα προς το βουνό και πάνω του βρίσκεται η δεξαμενή στην οποία καταλήγει ένας κτιστός ύδατα

Σχ. 9. Τοπογραφικό σκίτσο της θέσης και της όχρωσης της Μ. Διονυσίου

γωγός από τα ΒΑ έργα που η ίδρυσή τους πιθανότατα ανάγεται στα χρόνια του Νεάγκοε Μπασαράμπ. Το στενό μονοπάτι που πάει δίπλα στον ύδατα-γωγό, κρεμασμένο στον απότομο βόρειο γκρεμό, διακόπτεται υπό μία μικρή κτιστή πύλη σε μικρή απόσταση από τη δεξαμενή. Στο νότιο σκέλος του Γ του πλατώματος αναστύσσονται σήμερα μερικά βοηθητικά κτίρια της μονής μέχρι το κοιμητήριο στο ανατολικό άκρο του, όπου καταλήγει και ο αναλημματικός τοίχος. Σήμερα δεν είναι φανερό αν (και με ποιό τρόπο) εξασφαλιζόταν ο αποκλεισμός της προσπέλασης απ' αυτή τη μεριά, ή ύπαρξη όμως της εξωτερικής πύλης που κλείνει τη ΒΑ προσπέλαση είναι σαφής ένδειξη ότι πρέπει νά υπήρχε ανάλογη πρόνοια και για τη ΝΑ πλευρά¹.

1. Μία δεύτερη ένδειξη είναι η κτιστή σκάλα ανόδου που σώζεται στο δυτικό άκρο του αναλημματικού τοίχου. Η σκάλα διακόπτεται στο ανώτατο (δυτικό) άκρο της σύμφωνα με τις επιταγές της οχυρωματικής τέχνης (προφανώς συμπληρωνόταν με ξύλινη

Ἡ κύρια προσπέλαση στή μονή, τὸ καλντερίμι ποὺ ἀνεβαίνει ἀπὸ τὸν ἀρσανὰ γύρω ἀπὸ τὴ ΒΔ πλευρὰ τοῦ ἀπόκρημνου βράχου, ἐλέγχεται κατὰ διαστήματα ἀπὸ μία σειρά καταχύστρες-φονιάδες¹, ποὺ μπορούσαν νὰ ἐξαπολύουν πέτρες ἢ ὑγρά, ἐνῶ στὸ τελευταῖο του τμήμα, λίγο πρὶν τὴν ἐξωτερικὴ πύλη, ἐλέγχεται ἀπὸ τὸν ὑπερκείμενο γκρεμό (τῆς δεξαμενῆς), κατὰ μήκος τῆς ρίζας τοῦ ὁποίου εἶναι χαραγμένο. Στὴ συνέχεια, ἀν' ὁποιοσδήποτε παραβίαζε τὴν ἐξωτερικὴ πύλη καὶ ἔφτανε στὸ πλάτωμα ἔξω ἀπὸ τὴν ἀντολικὴ πτέρυγα, ἦταν κυκλωμένος ἀπὸ μιὰ σειρά πολέμιστρες τοποθετημένες σ' ὅλο τὸ ἀνάπτυγμα τῆς ὄψης τοῦ κτίριου.

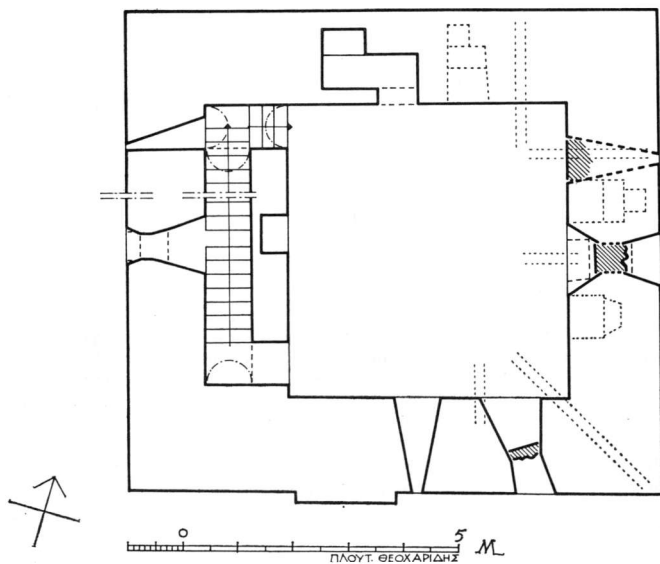
Ἡ ὁχύρωση τῆς μονῆς ἦταν συμπληρωμένη καὶ μὲ κανόνια, ὅπως ἤδη παρατηρήσαμε. Στὸ σχ. 9 φαίνονται ὅσες θέσεις τοὺς ἀναγνωρίσαμε ὡς τώρα καὶ οἱ κατευθύνσεις στὶς ὁποῖες ἦταν στραμμένα. Ὅπως θάπρεπε νὰ περιμένουμε, βλέπουμε ὅτι ἐλέγχουν ἀκριβῶς τὶς μακρινὲς κινήσεις ὁποιοδήποτε πλησιάζει στὸ ὡρο τῆς μονῆς ἀπὸ τὴ θάλασσα, δηλαδὴ τὴν ἀνοιχτὴ θάλασσα στὰ νότια, τὴν προσέγγιση στὸ ἀραξοβόλι τοῦ ἀρσανᾶ καὶ τὶς δύο μικρὲς παραλίες (στὰ δυτικὰ καὶ στὰ νοτιοανατολικά), ὅπου μπορούν ν' ἀράξουν σκάφη. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι οἱ ἱδρυτὲς τοῦ πρόσθετου νοτιοδυτικοῦ κτιρίου, λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ., ἔσπευσαν νὰ ἀντικα-

ποῦ θὰ μπορούσε νὰ ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ πάνω). Γιὰ τὸν ἔλεγχο εἰδικὰ αὐτῆς τῆς στενῆς καὶ δύσκολης ἀνόδου κατασκευάστηκε μιὰ καταχύστρα στὸ βόρειο ἄκρο τῆς ἀνατολικῆς ὄψης τοῦ πρόσθετου ΝΑ κτιρίου. Ἡ σκάλα κατέβαινε ἢ σὲ κήπους ἢ σὲ κάποιο δευτεροπροτεῖχισμα (βλ. π.χ. τὸ ὑπόλειμμα ἑνὸς τοίχου παλιότερου ἀπὸ τὸ πρόσθετο ΝΑ κτίριο, στὴν κατώτερη στάθμη τοῦ τελευταίου, σχ. 2,9). Ἡ κατασκευὴ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, ποὺ περιέχει τὴ σκάλα, φαίνεται νᾶχει δομικὰ χαρακτηριστικὰ ἀνάλογα τῶν κτιρίων τοῦ 16ου αἰ. ποὺ περιγράψαμε παραπάνω καὶ περίπου στὰ 16 μ. ἀπὸ τὴ ΝΑ ἀκμὴ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας χωρίζεται μὲ ἀρμό ἀπὸ τὴ συνεχόμενη πρὸς τὰ ἀνατολικά κατασκευὴ τοῦ τοίχου. Στὸ ἴδιο σημεῖο παρατηρεῖται συμβολὴ τοῦ παλιότερου τοίχου μὲ τὰ ὑπολείμματα ἄλλου τοίχου, ποὺ πήγαινε πρὸς νότο (σχ. 9). Τὸ κοιμητήριό τῆς μονῆς, ποὺ ὀρίζει σήμερὰ τὸ πλάτωμα στὰ ἀνατολικά, ὑφίσταται τουλάχιστο ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰ., ἀφοῦ τοιχογραφήθηκε στὰ 1610 (ἀρχμ. Γ α β ρ ι ή λ, δ.π., σ. 119).

1. Ὅσες διατηροῦνται παρουσιάζονται στὸ σχ. 9. Στὰ 1744 ὑπῆρχαν καὶ ἄλλες, σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο τοῦ Barskij (εἰκ. 5). Ἀπὸ τὶς καταχύστρες τῆς ΒΔ γωνίας διατηροῦνται σήμερὰ μόνο τὰ πέτρινα φουρούσια τοὺς. Ἡ ἀκτίνα βολεῖς τῆς δυτικῆς συστοιχίας στὴ ΒΔ γωνία περιλαμβάνει καὶ τὰ κτίρια τοῦ σημερινοῦ ἀρσανᾶ, ποὺ ἱδρύθηκε ἰσως στὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰ. (ἀνάνως μετὰ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ., βλ. παραπάνω τὶς πληροφορίες τοῦ Τυπικοῦ καὶ σ. 454, σημ. 1, β) Εἶναι λοιπὸν πιθανὸ ὅτι τὰ σωζόμενα φουρούσια ἀνήκουν σὲ καταχύστρες κάποιας οἰκοδομικῆς φάσης πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαγιὰ τοῦ 1535, ποὺ καταργήθηκαν λίγο ἀργότερα (βλ. ὅτι δὲν ὑπῆρχαν ἤδη στὰ 1744, στὸ σχέδιο τοῦ Barskij). Ἀνάλογη προστασία, μὲ μιὰ συστοιχία καταχυστῶν-φονιάδων προβλέφθηκε καὶ γιὰ τὴ νότια, σχετικὰ ὀμαλὴ ἀνοδὸ ἀπὸ τὴ θάλασσα, μὲ τὴν ἱδρυση τοῦ πρόσθετου ΝΑ κτιρίου. Σ' αὐτὴ τὴ θέση ὑπῆρχαν διαμορφωμένα κλιμακωτὰ ἐπίπεδα ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Barskij.

Εικ. 8. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ προτελευταίου ὄροφου τοῦ πύργου (βλ. σ. 468, σημ. 1)

Σχ. 10. Κάτοψη τοῦ προτελευταίου ὄροφου τοῦ πύργου (βλ. σ. 468, σημ. 1)

ταστήσουν με νέες τις παλιότερες θέσεις κανονιών που άχρηστεύτηκαν με τὰ έργα τους. Μόνο ένα από τὰ κανόνια του πύργου¹ είναι ειδικά στραμμένο πρὸς τὴ δεξαμενὴ τοῦ ὕδαταγωγοῦ. Αὐτὸ τὸ γεγονός δηλώνει τὴ χρονικὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ δύο ἔργα, ὅτι δηλαδή τὸ κτιστὸ ὕδραγωγεῖο ποὺ ἀναφέρεται στὸ Τυπικὸ ὡς ἔργο τοῦ Νεάγκοις ἦταν ,τουλάχιστο, στὴν ἴδια θέση με τὸ σημερινό, ἂν δὲν πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο. Στὸ σχέδιο τοῦ Barskij ἄλλωστε, στὰ 1744, φαίνεται ὁ ὕδραγωγὸς στὴν ἴδια με τὴ σημερινή θέση (εἰκ. 5).

10η Ἐφορεία Βυζαντινῶν
Ἀρχαιοτήτων

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ Α. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

1. Ὁ πύργος τῆς μονῆς διατηρεῖ τρία ἀνοίγματα γιὰ κανόνια στὴν προτελευταία στάθμη του, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ δυτικὸ βρίσκεται στὸ κλιμακοστάσιο ἀνόδου πρὸς τὸν τελευταῖο δροφὸ (σχ. 10). Αὐτὰ τὰ κανόνια ἦταν μικρὰ καὶ φέρονταν ἐπάνω στὶς ποδιές τῶν ἀνοιγμάτων. Τὰ δύο κανόνια τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἦταν τοποθετημένα πολὺ πρὸς τὴν ἑλὴ ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ χώρου (εἰκ. 8) καὶ οἱ χειριστές τοὺς πατοῦσαν πάνω σ' ἓνα ξύλινο πατάρι, τοποθετημένο μισὸ μέτρο χαμηλότερα ἀπὸ τὶς ποδιές τῶν ἀνοιγμάτων τους, ὅπως δείχνουν οἱ σωζόμενες τρύπες πάκτωσης τῶν ἀπαιτούμενων δοκῶν. Κάτω ἀπὸ τὸ πατάρι ἦταν προσπελάσιμες οἱ καταχύστρες αὐτῆς τῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου.

SUMMARY

Ploutarchos L. Theocharidis, Monastery of Dionysiou on Mt. Athos. Some Observations on its Building History and Fortification during the 16th c.

The present study tries a first archeological approach to some parts of the building complex, taking under consideration the relevant written sources (mainly inscriptions and the older manuscript containing the monastery's «Typikon» dated 1636).

1. During the periods 1552-1568 and 1593-1636 there were respectively attached to the western and eastern end of the south range (outer part) two buildings covering its complete height. The first of them contains, in its upper level, the southern room of the Refectory.

2. The lower part of the older facade, covered by the western attached building, has been preserved quite intact (drawing. 6). It can be dated to the last years of the 15th c. or the first years of the 16th, being, most probably, one of the buildings erected on the expenses of Niphon II, patriarch of Constantinople.

3. There is some evidence that the total height of this building, after the fire of 1535 and before the period 1552-1568, was the same as at the present time, including probably the northern room of the Refectory.

4. The dating of the eastern range of the monastery to the second quarter of the 16th c. (Typikon) can be supported by archaeological evidence.

5. The fortification of the site is briefly discussed. Drawing 9 shows the position of machicolations and cannon-holes. One of the latter points from the tower (dated 1520) to the aqueduct (east of the monastery), a fact supporting the chronological relation between the two constructions given by the Typikon.